

УДК 82.161.2-9.09:616-009:159.96

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2021-88-2>

ДИСКУРС НЕВРОЗУ В РОМАНІ С. ПРОЦЮКА «ТРОЯНДА РИТУАЛЬНОГО БОЛЮ»

Черниш Анна Євгеніївна,

*кандидат філологічних наук,
докторант Національного університету
імені М. П. Драгоманова
anna_chernysh@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6183-7312*

Мета статті – на матеріалі художньо-біографічного роману С. Процюка «Троянда ритуального болю» проаналізувати механізм появи і функціонування дискурсу неврозу Василя Стефаника.

Для аналізу поставленої мети використано дослідницькі прийоми систематизації, класифікації та узагальнення, застосовано психоаналітичну методологію, постколоніальне прочитання.

Результати дослідження. У романі представлений широкий художній психоаналітичний інструментарій – неусвідомлені процеси психічного розвитку героя, травми і травматичні події у житті Василя Стефаника, корпус душевних інспірацій, розбудованих на численних страхах, неврозах, болях, низка асоціацій і сугестій, вдало засоційованих образів тривоги і неспокою, хитросплетених сновидного й візійного дискурсів, поглибленої архетипіки. З'ясовано, що невроз є закономірним наслідком утривавленої боротьби різних іпостасей Василя Стефаника, які він намагався примирити між собою. Вагомим аспектом появи і функціонування невротичного стану героя додали дитячі травми, страхи, комплекси, стреси, надмірна тривожність. Внутрішня напруга й рання дитяча травма виформували глибоко засоційовані образи звіра із кривавою пащекою і Кулі Тривоги як засадничих невротичних факторів. Едіпів комплекс і конфлікт між реальним уявленням себе та своїм ідеальним Я також вагомо розвивали невротичний спосіб життєукладу Василя Стефаника. Встановлено, що образ Василя Стефаника в романі відзначається дисперсійною напругою, надмірною тривожністю, що призвело до появи депресійного, меланхолійного і почасти інфантильного світоставлення. З'ясовано, що творчість допомагала персонажеві притлумлювати напругу, страхи, відчуття провини, гріхи.

Висновки. Образ Василя Стефаника в романі маркований неврозом, ключовими складниками якого є надмірна тривога, депресія, власне невротичні і психічні зриви в поведінці, страхи і залежності, проблеми в комунікації, Едіпів комплекс, множинна особистість. Важливими психоаналітичними кодами потрактування невротичного типу особистості є глибинні особні асоціації Кулі Тривоги та звіра із кривавою пащекою, що увиразнюють невротичний дискурс виповнення головного героя.

Ключові слова: невроз, страх, травма, тривога, асоціація.

DISCOURSE OF NEUROSIS IN S. PROTSYUK'S NOVEL "ROSE OF RITUAL PAIN"

Chernysh Anna Yevheniivna,

*Candidate of Philology Science,
Doctoral Student at National Pedagogical
Dragomanov University
anna_chernysh@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6183-7312*

The purpose of the article is to analyze the mechanism of the emergence and functioning of the discourse of neurosis of Vasyl Stefanyk on the material of the artistic and biographical novel by S. Protsyuk "Rose of Ritual Pain".

Methods of analysis, synthesis, description, interpretation, psychoanalytic methodology, postcolonial reading were used to analyze the set goal.

Research results. The novel presents a wide range of artistic psychoanalytic tools – unconscious processes of mental development of the hero, traumas and traumatic events in the life of Vasily Stefanyk, a body of mental inspirations, built on numerous fears, neuroses, pain, a number of associations and suggestions, well-associated images and visionary discourses, in-depth archetypes. It was found that neurosis is a natural consequence of the intensified struggle of various incarnations of Vasyl Stefanyk, which he tried to reconcile with each other. Significant aspects of the appearance and functioning of the neurotic state of the hero added children’s trauma, fears, complexes, stress, excessive anxiety. Internal tension and early childhood trauma formed deeply associated images of the beast with the bloody paw and the Bullet of Alarm as fundamental neurotic factors. The Oedipus complex and the conflict between the real idea of oneself and one’s ideal self also significantly developed the neurotic way of life of Vasyl Stefanyk. It is established that the image of Vasyl Stefanyk in the novel is marked by dispersive tension, excessive anxiety, which led to the emergence of a depressive, melancholic and partly infantile worldview. It was found that creativity helped the character to alleviate tension, fears, guilt, sins.

Conclusions. The image of Vasyl Stefanyk in the novel is marked by neurosis, the key components of which are excessive anxiety, depression, actually neurotic and mental disorders in behavior, fears and addictions, communication problems, the Oedipus complex, multiple personality. Important psychoanalytic codes for the interpretation of the neurotic type of personality are the deep personal associations of the Bullet of Alarm and the beast with the bloody paw, which express the neurotic discourse of the protagonist’s performance.

Key words: neurosis, fear, trauma, anxiety, association.

Вступ. Біографічний роман С. Процюка «Троянда ритуального болю» – художня біографія з концептуальним героєм. Вона відзначається високохудожністю оповіді, оригінальним конструюванням внутрішнього монологічного, полілогічного та авторського мовлення. Роман С. Процюка «Троянда ритуального болю» зумовлений сюжетною дисперсією, нелінійною хронотопією, оригінальними наративними стратегіями, а також істотними психоаналітичними кодами, що по суті увиразнюють психологічне тло творів, умотивовуючи важкі психічні стани митця, особливості його невротичної діяльності, деструктивні патерни поведінки, додаючи вагомих штрихів до психопортрета Василя Стефаника. Тож художню біографію кваліфікуємо художньо-літературним твором із психоаналітичною домінантою, позаяк психоаналітичне усутнює його змістове наповнення, увиразнює наратологічні концепції, стилістичну мозаїчність, логічно пояснюючи авторські припущення і домисли, помітно вирізняючи біографічну прозу С. Процюка поміж низки документальних та історичних творів української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Мета статті – проаналізувати дискурс неврозу в романі С. Процюка «Троянда ритуального болю». Завдання статті: 1) з’ясувати алгоритм формування неврозу Василя Стефаника; 2) визначити психоаналітичні конструкти моделювання невротичного дискурсу у романі С. Процюка; 3) проаналізувати чинники актуалізації невротичної поведінки головного персонажа.

Поява художньої біографії С. Процюка про Василя Стефаника «Троянда ритуального болю» викликала помітну наукову дискусію щодо жанрового визначення твору. Так, І. Славінська кваліфікує роман міфобіографією, зауважуючи, що це «текст-біографія, де важитиме не точність відтворення історичних і культурних реалій, не «археологічна» історія – тут важитиме тільки образ» (Славінська, 2010). Т. Лях пропонує розглядати твір як «метафізичну модель біографії митця, ключовими маркерами якої є екзистенційні стани героя» (Лях, 2014: 239), виокремлюючи граничні для екзистенціалізму й психоаналізу категорії болю, страху, психічної напруги, ідентифікації. Щоправда, науковець вагомо зауважує про дослідницьку роботу автора роману з душею Василя Стефаника як «глибокою таємничою структурою» (Лях, 2014: 242), а також акцентує на внутрішньому роздвоєнні героя (Лях, 2014: 244), що, вважаємо, координуються

з поняттями психічного та неусвідомленого, а також особливих психічних станів як предметів психоаналітичного, а не екзистенційного зацікавлення. Відтак психоаналітичні конструкти все ж переважають у творі, навіть потрактовуючи біль, страх, напругу як екзистенційні ідентитети, що є радше наслідками неусвідомлених процесів у глибинах мистецької психіки.

О. Соловей, інтерпретуючи біографічний роман С. Процюка «Троянда ритуального болю», кваліфікує назагал його як біографічну белетристику, взірцево орієнтуючись на зачинателя української біографістики В. Петрова. Однак поруч із видо-жанровою характеристикою роману дослідник подає й інше теоретичне означення жанрових особливостей твору – психоісторія (Соловей, 2017: 50), що, вважаємо, може бути потрактавано як художній інваріант/альтернатива життєвої долі митця з акцентуацією на його психологічній складовій частині.

О. Юрчук означає роман про В. Стефаніка психобіографічним твором, який вирізняє «глибинне зосередження на внутрішньому світі особистості» (Юрчук, 2016: 194). Припускаємо, що в розумінні дослідниці внутрішній світ особистості пізнається глибинним проникненням у психіку, неусвідомлене, свідомість і поведінкові патерни персонажа як базові категорії психоаналізу, позаяк наукова студія містить сутнісні зауваги до психоаналітичних штрихів психічного портрета Василя Стефаніка з акцентуацією на розщепленні ідентичності, комплексах і неврозах письменника (див. про це: Юрчук, 2016: 195). Отож вважаємо, що маємо з авторкою спільні погляди на розуміння терміна «психобіографічний роман», скоординованого передусім із психоаналітичною теорією, а не з психологічним змістом. Тим паче, що у своїй студії О. Юрчук переконливо висновує: «Насамкінець зазначимо, що очевидним є факт – психобіографічний роман Степана Процюка – це не тільки спроба створити психобіографію свого видатного попередника, а й психоаналітичні студії над собою в проекції чужого «Я» (Юрчук, 2016: 198), помітно увиразнюючи бінарний об'єкт психоаналітичних студій – внутрішній світ персонажів та проєкції авторських обсервацій у межах твору.

1. Психоаналітичні конструкти невротичного дискурсу життя і творчості Василя Стефаніка

Спираючись на достовірні життєві факти – біографіми – С. Процюк у романі «Троянда ритуального болю» представив авторську версію художнього бачення долі В. Стефаніка, замітивши зовнішню подієвість внутрішньою. «Мій роман – це медитації про психічну біографію Василя Стефаніка. Я намагався дати свою версію витоків його трагедійного світогляду, навіть причини його неврозів. Хай не лякає читача це слово, адже багато письменників прийшли до літератури через невротичну незгоду із світом. Мене менше цікавила хронологія життєпису героя, хоч я не відступаю від неї» (Процюк, 2013), – зауважував С. Процюк. Відтак у творі змодельовано складний механізм формування загадкового внутрішнього світу Василя Стефаніка за допомогою виразного психоаналітичного інструментарію – неусвідомлених процесів психічного розвитку героя, низки травм і травматичних подій у його житті, корпусу душевних інспірацій, розбудованих на численних страхах, неврозах, болях, низки асоціацій і сугестій, вдало засоційованих образів тривоги і неспокою, хитросплетених сновидного й візійного дискурсів, поглибленої архетипіки.

Розкодування образу Василя Стефаніка відбувається через складний механізм ініціації й визнання усіх його іпостасей, а також усвідомлення їхніх ролей у житті письменника. С. Процюк не просто моделює множинну особистість Василя Стефаніка, він демонструє складний механізм проступання і перемагання кожної з письменницьких альтер-его – сина, батька, брата, коханця, письменника, Білого хлопчика, української Кассандри, нереалізованого лікаря, політика, зрештою, людини, одержимої звіром і Кулею Тривоги. Як видається, найпродуктивніше з усіх альтер-его Василя Стефаніка, на думку С. Процюка, виражається саме письменницьке амплуа героя, що, попри неймовірні зусилля, відживлює його найбільше: «Він-людина

слабший, ніж він-письменник. Письменник у ньому вищий від людини. Він говорить іншим голосом. Він-людина не знає, звідки той голос» (Процюк, 2010: 165). Кожна з іпостасей Василя Стефаника вимагала свого визнання, часто конфліктуючи з іншими образами себе. Тож невроз і невротична поведінка – закономірний наслідок повсякчасного примирення й узгодження усіх його іпостасей, що узалеженні від зовнішнього оцінювання й визнання, викликають невмотивоване відчуття неповноцінності, тривожності, інфантильності, занижуючи продуктивність й знецінюючи життя.

Василь Стефаник, чий художній образ у романі дисперсійно представлений різними його іпостасями, вірогідно, обтяжений дисоціативними розладами як «результатом стресу і/або серйозних психічних травм, виступаючи захисною реакцією» (Процюк, 2010: 145). Розщеплення особистості, хоч і засвідчує незначні психічні відхилення персонажа, демонструє й інші важливі для інтерпретації твору аспекти – драматизує внутрішню напругу, посилює значення особистісного внутрішнього конфлікту, оголює доволі інтимні питання становлення героя (невротичні схильності, депресії, комплекси, деструктивні сили). Множинність образу Василя Стефаника у романі «Троянда ритуального болю» виконує компенсаторну й примирювальну функцію, позаяк виформовує дискурс діалогу, спрямований на узгодження різних письменницьких іпостасей.

Дисперсійна напруга образу найвиразніше засвідчена полілогом між трьома «Я» Василя Стефаника, які, змагаючись між собою, проговорюють свої найвразливіші місця. Цей полілог у романі є художньою моделлю психотерапевтичного акту, оприявнюючи водночас асоціативні зв'язки, потік свідомості, методи переносу, а також проговорювання, пропрацювання, заміщення невротичних вузлів особистості. Представлений полілог оголює доволі інтимні, часом не привабливі й суперечливі обсервації внутрішнього світу Василя Стефаника: «Ти почувашся нічиєю часткою, а кривавим серцем, до якого годі доторкнутися» (Процюк, 2010: 129), «Ти не любиш нічого і нікого, окрім кільканадцятьох людей. І свого писання» (Процюк, 2010: 129), «Ти ображався, коли тебе називали песимістом чи поетом вмираючого села» (Процюк, 2010: 130), «Ти боявся копірситися в собі. Боявся дивитися на себе і світ без дози ідеалізації» (Процюк, 2010: 131). Оскільки полілог обмежений трьома внутрішніми іпостасями «Я» Василя Стефаника – його неусвідомленим оспівуванням трагії українського селянства, його не проартикульованою і подавленою агресією і потягом до деструкції, самобичування й самокопірвання, його неусвідомленою самозакоханістю і страхом любові, по суті, є нічим іншим, як внутрішньою самосповіддю, актом зізнання, визнанням своїх вад, докором самому собі за страхи.

Боротьба між різними альтер-его Василя Стефаника – утривавлена психічно напружена травматична ситуація, що й формує затяжний невроз головного героя. І. Павлов пропонує розглядати невроз як «вимушений спосіб існування людини у важких психічних обставинах, що травмують; спосіб компенсації» (Павлов, 2010: 198), що є радше необхідною і позитивною умовою подальшого саморозвитку й способу уникнення екзистенційного вакууму. Психоемоційна інтерпретація теорії неврозів К. Горні переконливо доводить, що причиною невротичної поведінки індивіда є сукупно стрес, конфлікт і мікротравма (Хорни, 1993: 214–220], у той час як А. Адлер розглядає невроз як природний і закономірний розвиток індивіда, який прагне подолати свою егоцентричність, пасивність і надмірну манірність (Адлер, 1995). Н. Дмитрієва посутньо доповнює неопфрейдистську теорію неврозів, розуміючи їх як «форму дезорганізованої поведінки, мислення, відчуттів та емоцій, позбавляючи особистість комфорту у процесі нормального розвитку» (Дмитрієва, 2018: 15). Ураховуючи запропоновані неопфрейдистські теорії, вважаємо, що причини неврозів Василя Стефаника назагал є синтезом складних внутрішніх і зовнішніх конфліктів, стресів, травм, інфантильності героя, що їх варто потрактовувати як своєрідний спосіб

себе-реалізації, а також особливу форму компенсації свого непростого, почасти трагічного й катастрофічного світовідчуття.

2. Художнє конструювання дискурсу неврозу в романі «Троянда ритуального болю»

Поглибленню неврозів Василя Стефаника сприяє й ряд інших засадничо важливих чинників, що формують невротичний дискурс або невротичний стиль життя письменника – дитячі травми. Уповні не усвідомлені й не пропрацьовані внутрішні конфлікти й травми спровокували появу патогенних стресових образів, засоційованих в уяві Василя Стефаника зі звіром із червоною від крові пащекою та Кулею Тривоги. Прикметно, що ці асоціативні образи сукупної непроартикульованої й не вивільненої агресії з'являються у житті Василя Стефаника не синхронно. Маємо всі підстави стверджувати, що звір із червоною від крові пащекою спровокував появу Кулі Тривоги як апофеозу невротичного стану, зрідка межованого з психозом.

Звір із кривавою пащекою вперше виформувався в неусвідомленому героя у дитячому віці як постстрес від конфлікту між батьками: «Я дуже злякався. І за маму, і за себе, і тому, що гриміло і блискало. Я хотів раю, а тієї ночі побачив справжнє пекло. Тікати не було де. Я лежав на своєму бамбетлі холодний, як мрець. І раптом – *хай святиться Ім'я Твоє, хай прийде Царство Твоє, хай буде воля Твоя* – я побачив... на підлозі... побіля свого бамбетля... невеличку, завдовжки з грубого, але плямистого кота, звірину із червоною від крові пащекою... вона поверталася від батьківської кімнати, напившись маминої, а може, і батькової крові... бо все стихло, лише де-не-де долинали здушені схлипи мами...» (Процюк, 2010: 38). Сильово оформлений під потік свідомості уривок переконливо представляє психоаналітичні коди до інтерпретації образу Василя Стефаника. С. Процюк майстерно змодельовав спомин-сповідь покутського письменника перед самим собою задля власної потреби розібратися із собою, знайти витoki своєї тривожності й нервозності. Невелика за обсягом монологічна сповідь оприявнює низку глибинних асоціацій як одного із провідних прийомів конструювання психоаналітичного дискурсу у романі, що є кодами до психоаналітичного портрета персонажа:

1) неконтрольований страх («Я дуже злякався», «лежав холодний, як мрець»);

2) відчуття нерозривності і єдності з матір'ю як об'єктом обоження і неусвідомлене витіснення батька, до якого герой не проявляє жалості й тривожності («... злякався. І за маму, і за себе»);

3) крах ілюзій про безтурботність дитинства, відчуття катастрофічності через незгоду між батьками («Я хотів раю, а тієї ночі побачив справжнє пекло») й безвихідь, безпомічність, приреченість, що згодом фатально модифікувалось у трагічне й песимістичне світовідчуття героя («Тікати не було де»);

4) неусвідомлений ритуальний досвід спасіння себе через промовляння молитви, внутрішня потреба відчувати себе захищеним («*хай святиться Ім'я Твоє, хай прийде Царство Твоє, хай буде воля Твоя*»);

5) зрештою, поява звірини із червоною від крові пащекою, поживленою маминою і навіть батьковою кров'ю, глибоко засоційованою з болем, стражданням, печаллю й очевидною для дитини *не-любов'ю*.

Це була перша зустріч із власними неусвідомленими страхами й перемога тіньових аспектів Василя Стефаника, потенційно деструктивних і фатальних. У психоаналітичному аспекті досвід суперечки й прояви батькової неповаги до матері заклали фундамент травми для Василя Стефаника, що згодом посилилася ненавистю й образою за зражену пам'ять і вірність матері з передчасним одруженням батька із русівською молодницею. Виразно засоційований з болем, плачем, мучеництвом образ звіра із червоною від крові пащекою повсякчас виринав у житті українського письменника нагадуванням неусвідомленої травми скривдженої матері як об'єкта обоження. Отже, звір із червоною від крові пащекою, найімовірніше, є неусвідомленим і не підвладним контролю Василю Стефаника бажанням помсти і розправи,

а також прояв зневаги до себе передусім через власну немічність змінювати обставини або захищати найрідніших людей.

Звір із червоною від крові пащею також може бути знаком Едіпового комплексу, адже Василь Стефаник перебував у досить сильному емоційному зчепленні зі своєю матір'ю. Її образ у свідомості героя сакралізований, богоподібний, сукупно зведений до вершинної любові: «Її любов глибоко западає у душу, щоб потім рятувати його у ті хвилини, коли вже не могло порятувати ніщо. Радуйся, селянська царице, своїм первородним сином. Радуйся, сину, і долею, уготованою на небесах, що тебе породила – під іконою Богоматері на рушниках – селянська царівна із житієм страстостерпиці» (Процюк, 2010: 16). Саме з матір'ю у Василя Стефаника у романі пов'язані найщиріші і найсвітліші почуття. Її образ нероздільний з істинною любов'ю у творі, яку герой шукав і в інших жінках. Відтак цілком закономірно, що письменник був узалежнений від Едіпового комплексу, наляканий страхом втрати об'єкта-фіксації або відчуттям помсти за образу матері. Традиційно вважають, що Едіпів комплекс виражається безумовною любов'ю сина до матері і ненавистю до батька. Однак, як зауважує Г. Нюнберг, «якби хлопчик тільки ненавидів батька, не виражаючи до нього любові, тобто позбавлений бісексуальності, то конфлікт був би не таким загостреним. У такому випадку було б можливо проявити відверту ворожнечу по відношенню до батька, звівши конфлікт виключно до зовнішнього. Однак насправді не лише страх перед батьком, але й неоднозначне ставлення до нього ускладнюють конфлікт і створюють найважливішу основу для розвитку едіпового комплексу» (Нюнберг, 1999: 49). Як доводить роман, батько Василя Стефаника причетний до формування неврозів і почуття неповноцінності покутського письменника. Але герой не наважувався на відкритий конфлікт чи прояви не-любові й зневаги до нього, окрім не тривалої образи за зраду пам'яті матері. Отже, принаймні авторитарність Семена Стефаника, його організованість, відповідальність за родину, помірна щедрість склали міцний фундамент поваги у Василя Стефаника, а також, ймовірно, і не виказаний страх перед батьком, що спонукав його згодом до пошуку «сурогатів батька» (Процюк, 2010: 58), щоб компенсувати недоотриману батькову любов. Відтак батькові образи матері, а отже, і самого Василя, який відчував себе нероздільним із нею, спровокували не лише появу Едіпового комплексу, а й звіра із кривавою пащекою як сублімату непроартикульованого страху, зневаги й помсти.

Це доволі складний асоціативний образ, сукупно представлений широкою парадигмою свого проявлення у романі. Він напряду прив'язаний до образів-тригерів в уявленні Василя Стефаника – авторитарного батька («Добра мама Оксана і розлючений неньо Семен, а помежи ними, коли неньо покрикував на маму, кровожерна рись із червоною пащекою» (Процюк, 2010: 37)), гімназійного вчителя Вайгеля («Може, той звір із червоною пащекою вдруге підкрався до нього у коломийській гімназії? Він перейшов у тіло вчителя природознавства Вайгеля» (Процюк, 2010: 17)), а також самогубців їхньої родини, з якими герой виразно асоціював звірину, що рухала їхніми помислами і діями («Цей плямистий звір приходив до мене (привиджувався? Був душею когось із родаків-самогубців? Передвісником нещастя?) ще декілька разів у житті» (Процюк, 2010: 8)). Відтак Василь Стефаник повсякчас змагався із тим кривавим звіром, що примушував його сприймати світ похмуро й песимістично. Щоправда, як доводить роман С. Процюка «Троянда ритуального болю», поява звіра із кривавою пащекою мала й деякі позитивні аспекти впливу на Василя Стефаника. Звір, що примушував його «видіти лише біду, тільки нещастя поміж загалом тихим і монотонним життям покутського люду» (Процюк, 2010:6), сформував в ньому надмірну емпатичність, чуйність, вразливість, унікальну здатність бачити і тонко відчувати людське лихо, майстерно екстраполюючи свої спостереження і переживання у художню літературу. Тобто творчість стала для Василя Стефаника способом проговорювання себе і водночас вивільнення від тиску деструкції, що час від часу охоплювало його нутро.

Неусвідомлено письменник застосовував до самого себе прийом контрпереносу: прописуючи горе у чужих долях, він усеціло прагнув передусім відвернути його від себе. Його творчість – це щоденний ритуал боротьби з внутрішньою напругою, нервозністю і деструктивністю, разом із тим він є своєрідним актом спокутування власних і родинних гріхів: «Його священнодійство словом було покликане змінити світ і припинити рух колісничі, безжальної до його роду. Слово мало викупити гріх (письмівка наша. – А. Ч.). На тому шляху він робив не одну помилку, але йшов і вірив» (Процюк, 2010: 179). Зрештою, саме звір із червоною від крові пащекою осенсовлював горе й уможлиблював емпатичну здатність Василя Стефаника так тонко й страшно формувати дискурс експресіонізму, трагізму й фаталізму в українській літературі.

Звір із червоною від крові пащекою сформував тягле відчуття страху й заціпеніння. Щоразу з'являючись Василеві, він сигналізував про тривогу або невідворотне лихо. Звір перетворився у неусвідомлюваний символічний *знак не-любові*. Зародившись постстресом за батьківські непорозуміння, надалі він виразно символізував й інші акти не-любові й травми: стресові гімназійні роки навчання, усвідомлення родинного гріху самовбивць, образу на батька тощо. Василь Стефаник цілком закономірно засоціював батьківські подружні незгоди, знущання над ним у гімназії та самовбивства у родині як прояви не-любові, що стала неусвідомленим джерелом появи й вживання у його душу кривавого звіра: «Ся омана якось пов'язана з любов'ю. Може, з дитячими роками. І з ранніми, і з першою наукою у Снятині, коли я відчув людську тваринність. Після того звіра побія свого бамбетля се було моїм найбільшим ударом» (Процюк, 2010: 38). Відтак усе його життя перетворилося у боротьбу «із тим звіром всередині, що вимагає жертвовної крові» (Процюк, 2010:39) як наслідок вчасно не подоланих і не пропрацьованих ранніх травм і травматичних ситуацій. Цілком умотивовано з психоаналітичного погляду є поява кривавого звіра у моменти психічного й фізичного знесилення, розчарування, пасивності й розпачу: «До серця Василя Стефаника м'якими підступними лапами знову підкрадався звір, несучи приступ зневіри і розпачу. Все остогидло: і сі холодні русівські поля, до яких треба ненастанних газдівських рук, і сі розмови, і ся література, творена малими слабосилими людьми» (Процюк, 2010: 94).

Звір із червоною від крові пащею сформувався з ранньої дитячої травми, підживлений власними страхами, у той час, як Куля Тривоги з'явилася в уже дорослому житті Василя Стефаника як реакція на внутрішню неузгодженість і конфлікти письменника з соціумом і світом загалом. Складність узгодження різних альтер-его письменника, крах між реальним Василем Стефаником і його власним баченням свого недосяжного ідеального Я, трансмісія родинних неспокутуваних гріхів, ранні дитячі травми призвели до формування утривавленого неврозу, що його герой намагався позбутися коханням, творчістю, громадською і політичною роботою, газдівством, пошуком внутрішніх ресурсів, внутрішнім ескапізмом, навіть подеколи пияцтвом. Слушною видається думка О. Волошок, що «під тривожністю розуміють і гіпотетичну «проміжну змінну» і тимчасовий психічний стан, який виникає під впливом стресових факторів, і фрустрацію соціальних потреб, і властивість особистості, яка дається через опис внутрішніх факторів і зовнішніх характеристик, і мотиваційний конфлікт» (Волошок, 2018: 122), обгрутовуючи різні причини появи, функціонування й наслідки тривоги, що є водночас і станом психіки, і рисою вдачі, і наслідком різних конфліктів. Очевидно, що Куля Тривоги як «його вічна супутниця, вірніша від найвірнішої жінки» (Процюк, 2010: 150) апофеозно синтезувала наслідки дитячих травм, супротивних досвідів минулого, стресові ситуації, несприятливі зовнішні обставини, знаково оформившись в стійку асоціацію неврозу.

Куля Тривоги поступово розвинулася із почуття внутрішньої непевності, самоті, розпачу, що й сформувало доволі складний психосвіт Василя Стефаника: «Василь Стефаник мав ще одну дивну, на перший погляд, рису. Він не вірив у свій таланти. Тобто його химерне

честолюбство поєднувалося із глибоко захованою внутрішньою невпевненістю» (Процюк, 2010: 75). Цей складний асоціативний образ декодується через алгоритм витіснення негативного досвіду минулого: дитячі травми і травматичні ситуації спровокували неусвідомлене відчуття дисгармонійності й неповноцінності як перші негативні досвіди світоставлення Василя Стефаника, що він їх намагався замінити/витіснити/позбутися творчістю, стосунками з жінками, громадською та політичною діяльністю, пошуками своєї великої місії. Відтак Куля Тривоги напряду засоційована у героя роману з неспокоєм, внутрішніми конфліктами, невдоволенням. Вона – динамічний центр стефаниківського неврозу, що повсякчас змушувала його до самовдосконалення. Прагнучи особистісного поступу, Василь Стефаник майстерно сублімував свою тривожність і неспокій у результати творчості, відтак самоактуалізувався, що на думку Р. Мея, цілком закономірно «у тих випадках, коли особистість рухається вперед, незважаючи на загрози. Це є умовою конструктивного використання тривоги» (Мей, 2001: 60).

Не припиняючи прототипа свого персонажа, все ж С. Процюк досить обережно моделює засадничі для психоаналітичного портрета риси Василя Стефаника у романі – його інфантилізм, максималізм, самотність, множинність особистості, внутрішнє невдоволення, але водночас урівноважує здатністю до ніжності й емпатичності у стосунках з матір'ю, сестрою і коханими жінками, вираженою харизматичністю, дружелюбністю. С. Процюк посутньо зауважує у романі: «Ексцентричність та акцентуованість Стефаника були помітні кожному, хто мав хоч дрібку уважності» (Процюк, 2010: 77), обмежуючи інтерпретацію окремих досить непривабливих рис удачі свого персонажа акцентуованістю, що, відповідно до студій К. Леонгарда, є межовим варіантом норми будь-якої акцентованої риси вдачі чи темпераменту, звужуючи діагностичні межі психопатологій. Отже, надмірна чуттєвість, експресія, різні форми латентного та подеколи проявленого неврозу, надмірна тривожність, удавана інфантильність – результат утривавлених внутрішніх конфліктів, дитячих травм, неузгодженості між своїм світовідчуттям і соціальними очікуваннями. Як видається, світовідчуття, розбудоване на передчутті лиха, надмірній печалі й стривоженості, варто сприймати радше за виняткову акцентуованість, аніж утривавлену депресію чи шизоїдально-параноїдальні стани, адже герой мав досить легку вдачу, вдатливу до буденних радощів і захвату. «Стефаник як людина, якій був подарований талант і тягар абсолютного слуху світової гармонії, «залишив» для себе крайні форми її проявів. І в цьому він щасливіший від царівни Кассандри, адже іноді відчував божественні напливи радощів» (Процюк, 2010: 57), – зауважує С. Процюк у романі.

Образ Василя Стефаника у романі – глибокий, чуттєвий, інтуїтивний, але в той же час і доволі стривожений і почасти песимістично налаштований. Дистимічність, або субдепресивність, (за К. Леонгардом) його типажу зумовлена серйозністю, недостатньою самоорганізованістю й частковою розгубленістю, особливо перед невдачами або стресами і травмами: «Особистості цього типу за своєю суттю серйозні і зазвичай набагато більше зосереджені на похмурих, сумних аспектах життя, аніж на радісних» (Леонгард, 1999: 120), що не зрідка у романі врівноважується іншою позитивною якістю – емотивністю, базованою на «чуттєвості та глибоких емоційних душевних реакціях» (Леонгард, 1999: 131). Оскільки його існування, як зауважує С. Процюк у романі, визначалося «життям на помежів'ї всього» (Процюк, 2010: 61), то цілком закономірним є художнє моделювання доволі неоднозначного й почасти суперечливого образу Василя Стефаника, «такого нервового й поганого» (Процюк, 2010: 65), схильного до «самодемонізації та фантазій із прянощами» (Процюк, 2010: 65), «владного, трохи авторитарного характеру, поєднаного з ненаграною добротою і вмінням співчувати» (Процюк, 2010: 77), з «відчуттям причетності і потрібності» (Процюк, 2010: 127).

Висновки. Отже, С. Процюк у романі «Троянда ритуального болю» майстерно змоделював досить емоційний, чуттєвий, вразливий образ Василя Стефаника, але тривожний, що

й виформувало дискурс неврозу у життєтворчості покутського письменника. Роман інтерпретуємо як художньо-біографічний твір із психоаналітичною домінантою, базовими конструктами якого є неусвідомлені процеси психіки героя та автора твору, неврози й невротична діяльність, Едіпів комплекс, різноманітних фобій, множинну особистість, асоціативні образи звіра із червоною від крові пащекою, Кулею тривоги, впадання в депресію, рідкі прояви психозу, внутрішній ескапізм, конфлікт між реальним уявленням себе та своїм ідеальним Я, а також низки внутрішньостильових текстуальних компонент (потік свідомості, хитросплетені наративні стратегії, внутрішні монологи, самосповіді й полілоги, сновидний дискурс тощо). Психоаналітичного увиразнення посутньо додали окремі аспекти світоставлення Василя Стефаника, ранні дитячі травми, відчуття невпевненості, невдоволення й неспокою, що примхливо сублімувалися в результати його творчої діяльності.

Література:

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва: Фонд «За экономическую грамотность», 1995. 296 с.
2. Волошок О. В. Психологічний аналіз проблеми тривожності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 10. С. 120–128.
3. Дмитриева Н., Миноходова Е., Соколова Г. Особенности психологической диагностики невротоз. *Ученые записки СПбГИПСР*. Вып. 1. Т. 29. 2018. С. 14–26.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности. Киев : Выща школа, 1989. 375 с.
5. Лях Т. «Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника» Степана Процюка як метафізична модель біографії митця. *Питання літературознавства*. 2014. Вип. 90. С. 237–250.
6. Мэй Р. Смысл тревоги. Москва : Независимая фирма «Класс», 2001. 384 с.
7. Нюнберг Г. Принципы психоанализа и их применение к лечению невротоз. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1999. 368 с.
8. Павлов И. С. Психотерапия в практике: технология психотерапевтического процесса. Москва : Академический проект; Культура, 2012. 512 с.
9. Пастух Б. Одвічні суперечності серця: проза Степана Процюка. Брустури : Дискурсус, 2016. 94 с.
10. Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 184 с.
11. Процюк С. Я хотів написати такі біографії, в яких наші класики б ожили. *Галицький Кореспондент*. 26.02.2013. URL: <http://gk-press.itua>.
12. Славінська І. Порно Ульяненка, околиці Дністрового, біль Процюка. Українська правда. 31 травня 2010. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2010/05/31/49379/>.
13. Соловей О. Оргазм і відчай: Випадок Степана Процюка (Пролегомени до вивчення творчості). Вінниця : Простір Літератури, 2017. 136 с.
14. Степула Н. Відшукування смислів і таємниці причетності. *Львівська газета*. 2010.01.22. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest//2010/01/22/073816.html>.
15. Хорни К. Невротическая личность нашего времени: Самоанализ. Москва : Издательская группа «Прогресс» «Универс», 1993. 480 с.
16. Юрчук О. В. «Білий хлопчик у білій сорочці плакав»: психоаналітичні студії над творчістю Василя Стефаника. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2. С. 193–199.

References:

1. Adler A. (1995) *Praktika i teoriya individual'noj psikhologii* [Practice and Theory of Individual Psychology]. Moscow: «Foundation for Economic Literacy». 296 s. [in Russian].
2. Voloshok O. V. *Psykhologichnyi analiz problemy tryvozhnosti osobystosti* [Psychological Analysis of the Problem of Personality Anxiety]. *Problems of Modern Psychology*. 2010. Vol. 10. S. 120–128.
3. Dmitrieva N., Minokhodova E., Sokolova G. (2018) *Osobennosti psikhologicheskoy diagnostiki nevrotov* [Features of the Psychological Diagnosis of Neuroses]. *Scientific Notes of SPbGIPSR*. Issue 1. T. 29. S. 14–26.
4. Leongard K. (1989) *Akcentuirovanny'e lichnosti* [Accentuated Personalities]. Kyiv : High School. 375 s.
5. Liakh T. «Trojanda rytualnoho boliu: roman pro Vasylia Stefanyka» Stepana Protsiuka yak metafizychna model biohrafii myttsia. [The Rose of Ritual Pain: the Novel about Vasyl "Stefanyk" by Stepan Protsyuk as Metaphysical Model of the Biography of Artist]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2014, no. 90, pp. 237–250.

6. Me`j R. (2001) Smysl trevogi [The Meaning of Anxiety]. Moskow: Independent firm «Klass». 384 s.
7. Nyunberg G. (1999) Princzipy` psikhoanaliza i ikh primenenie k lecheniyu nevrozov [The Principles of Psychoanalysis and Their Application to the Treatment of Neuroses]. St. Petersburg : University book. 368 s.
8. Pavlov I. S. (2012) Psikhoterapiya v praktike: tekhnologiya psikhoterapevticheskogo proczessa [Psychotherapy in Practice: the Technology of the Psychotherapeutic Process]. Moskow : Academic project; Culture. 512 s.
9. Pastukh B. Odvichni superechnosti sertsia: proza Stepana Protsiuka [Eternal Contradictions of the Heart: Prose by Stepan Protsyuk]. Brustury: Dyskursus, 2016. 94 s.
10. Protsiuk S. Troianda rytualnoho boliu: roman pro Vasyliya Stefanyka [The Rose of Ritual Pain: a Novel About Vasily Stefanik]. Kyiv : VC «Akademi». 2010. 184 s.
11. Protsiuk S. Ya khotiv napysaty taki biohrafii, v yakykh nashi klasyky b ozhyly [I wanted to Write Biographies in Which Our Classics Would Come to Life.]. Galician Correspondent. URL: <http://gk-press.itua>.
12. Slavinska I. Porno Ulianenka, okolytsi Dnistrovoho, bil Protsiuka [Porn Ulyanenko, Dniester’s environs, Protsyuk’s pain]. Ukrainska pravda. May 31, 2010. URL: <https://life.ppravda.com.ua/culture/2010/05/31/49379/>
13. Solovei O. Orgazm i vidchai: Vypadok Stepana Protsiuka (Prolegomeny do vyvchennia tvorchosty) [Orgasm and Despair: The Case of Stepan Protsyuk (Prolegoms to the Study of Creativity)]. Vinnytsia : Prostir Literatury, 2017. 136 s.
14. Stepula N. Vidshukuvannia smysliv i taiemnytsi prychetnosti [Finding Meanings and Secrets of Involvement]. Lviv newspaper. 2010. 01. 22 URL: <http://bukvoid.com.ua/digest//2010/01/22/073816.html>
15. Khorni K. (1993) Nevroticheskaya lichnost` nashego vremeni: Samoanaliz [The Neurotic Personality of Our Time: Introspection]. Moskow: Publishing group «Progress», «Univers». 480 s.
16. Iurchuk O. V. «Bilyi khlopchuk u bilii sorochtsi plakav»: psykhoanalitychni studii nad tvorchistiu Vasyliya Stefanyka [“White Boy in a White Shirt Cried”: Psychoanalytic Studies on the Work of Vasyl Stefanyk]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo*. 2016. № 2. S. 193-199.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2021
The article was received 20 September 2021